

СХОДОЗНАВЧІ СТУДІЇ РИШАРДА КАПУЩИНСЬКОГО

[Рецензія на книгу: Ришард Капущинський. Подорожі з Геродотом (пер. з [Рецензія на книгу: Ришард Капущинський. Подорожі з Геродотом (пер. з польської А. Чердаклі). – К.: Юніверс, 2011]

Минулого не існує. Є тільки його незліченні версії... Дістатися до минулого саме такого, яким воно було насправді – неможливо, і людству приступні лише різні його варіанти, зафарбовані кожним свідком, кожним істориком по-своєму...

Р. Капущинський

Жанр подорожніх нарисів не новий для світової літератури і має своє глибоке історичне коріння. Описи подорожей як європейських, так і східних мандрівників – від Геродота, Марко Поло, Ібн Батути, Аль Мас'уді, Ібн Фадлана, А. Нікітіна, В. Григоровича-Барського, І. де Боплана та багатьох інших до нотаток і книг представників дипломатичних та релігійних місій XVIII–XX ст. – складають скарбницю жанру світових travels і дають безцінну розмаїту інформацію про історію, культуру, етнографію, психологію, традиції певного народу чи регіону.

Здавалося б, у часи нашого глобалізованого, інтегрованого у світову інтернет-павутину світу актуальність цих “описів” минула. Проте у сучасній європейській, зокрема й українській, літературі помітні пошвавлення і популярність саме такого жанру. Топ “Краща книга року-2010” України у жанрі публіцистики завойовували мексиканські подорожні нариси М. Кідрука; широкої популярності набула книга мандрівок І. Роздобудько та ін.

Проте книга “Подорожі з Геродотом” Ришарда Капущинського (1932–2007) – відомого польського журналіста і письменника, одного з претендентів на Нобелівську премію 2006 року – не належить до жанру класичних подорожніх нарисів. Це своєрідне художнє полотно, складене з “пазлів” – історичних екскурсів шляхами Геродота і сучасних репортажів-хронік з країн перебування автора – Індії, Китаю, Єгипту, Нігерії, Судану, Конго, Алжиру, Ірану, – перемешане власними роздумами над “Історією” Геродота й сьогоднішнім.

“Кращим репортером ХХ століття” назвав Капущинського Габріель Гарсія

Маркес. Протягом своєї 40-літньої журналістської праці Р. Капущинський – випускник Інституту історії Варшавського університету – об’їздив півсвіту, був свідком понад 10 воєн і революцій у країнах Азії, Африки і Латинської Америки. І скрізь возив із собою “Історію” Геродота, яку йому подарувала у його перше відрядження до Індії головний редактор газети “Szandar Młodych” (“Прапор молодих”). Ця книга стала своєрідним талісманом у нелегких, часом ризикованих для життя відрядженнях, а Геродот – супровідником і співрозмовником, як Вергілій для Данте, у бесідах про історичні долі людства. “У такий спосіб, – зауважує Капущинський, – мої подорожі мали подвійний вимір: відбувалися одразу в часі (до Стародавньої Греції, Персії, до скитів), у просторі (поточна робота в Африці, Азії, Латинській Америці). Минуле існувало в сучасності, обидва ці часи поєднувались, утворюючи неперервний струмінь історії”.

Геродот був покровителем Капущинського подвійно: як мандрівник-репортер і як перший історик нашої цивілізації. Геродот приваблював його також і як “перший глобаліст, піонер у спробах розуміння Іншого”, – зазначає в передмові до книги М. Венцовський – відомий польський історик, стипендіат Центру елліністичних студій Гарвардського університету, який консультував Капущинського під час його праці над цією книгою. Капущинський віддзеркалився у Геродоті і став стародавнім істориком, водночас залишаючись провідником у нашому щоденному хаосі. Екзотика Чужого як дзеркало, у якому відбиваємось ми самі і наша цивілізація, зіткнення культур, що не

розуміються навзаєм, невеличкі події, що ведуть до світових катастроф, внутрішня логіка імперіалізмів, досвід великої війни, роль особи в історії – ось ті теми, на які дискутують Геродот і Капушинський.

“Подорожі з Геродотом” замислювались як автобіографічна книжка на замовлення американського видавця. Проте властива Капушинському скромність, інтелектуальна непересічність, а також пістет перед постаттю Геродота відтягнули сюжет у глиб віків. Коли громадянські війни і революції в Афро-Азійському регіоні і щоденні репортажі з полів битв стомлювали репортера ХХ ст., він занурювався у світ Геродота. “Бували хвилини, коли походи у минуле манили мене дужче, ніж мої активні подорожі кореспондента й репортера. Це траплялося у хвилини виснаження сучасністю. У ній усе повторювалося: політика – підступні ігри та брехня, життя простої людини – біда і безнадія, поділ світу на Схід і Захід – постійно той самий”. Хоча і там були ті ж війни: персько-мідійські, персько-скіфські, затяжні греко-перські. Саме давні події на Близькому Сході (історія Мідії, Лідії, перської держави Ахаменідів, походи перських царів у Вавилон, Єгипет, Скіфію) і греко-перські війни займають більшу частину Геродотової “Історії”. “Історія людства нагадує великий котел, поверхня якого перебуває у стані постійного кипіння, безнастанних сутичок безлічі частинок”, – зауважує Капушинський-історик. Проте він, як і Геродот, не звинувачує людину як особу – звинувачує систему. “Не індивід від природи поганій, розпусний, нікчемний, поганою є система, в якій індивіду випало жити. Геродот для Капушинського є палким речником свободи й демократії та противником деспотизму, самодержавства й тиранії. Дивіться, немовби каже Геродот, маленька купка грецьких державок перемагає велетенську східну потугу [Персію. – *Т.М.*] тільки тому, що греки почувалися вільними і за волю готові були віддати все”.

Капушинського, як і Геродота, цікавить насамперед особистість в історії. Геродот показує історію через долі індивідів (Кіра, Дарія, Камбіза, Ксеркса, Креза). Дуже часто їхні долі трагічні. Геродот був сучасником найбільших грецьких трагиків – Есхіла, Софокла, Евріпіда; його “Історія” сповнена пронизливого трагізму.

Капушинський як кореспондент і історик перетинає кордони географічні (просторові) й історичні (часові). Перетнути кордони часу і простору – пристрасть, котра керувала ним, як і Геродотом, у якому польський письменник побачив споріднену душу: “Він носить у думках мапу світу. Зрештою, він сам її творить, змінює, доповнює. Це жива картина, рухливий калейдоскоп, миготливий екран. На ньому відбуваються тисячі подій”.

За стилістикою книга Капушинського нагадує фільм “Санта” молодого французького режисера, алжирця за походженням, Зігфріда – найяскравішої постаті Міжнародного кінофестивалю “Молодість-2010”. Сюжет кінострічки – мандри молодого вуличного художника без паспортів і віз із Франції до Єгипту, Росії, Індії, Японії.

Фіксація оператором натовпу на вулицях європейських і східних міст, облич, очей, посмішок дає відчуття ущільнення часу і простору, розуміння глобалізованого світу. Кінематографічні відеосюжети Зігфріда з Каїра, Делі, Токіо та яскраві описи східних міст і персонажів у Капушинського перегукуються. “У Капушинського погляд випереджує рух, око приводить у рух, жене до обрію, до країн і людей. Погляд – це ніби об’єктив фотоапарата (Капушинський також і фотограф), він спрямовується в різні боки, в різному темпі...” – зауважує А. Бодегард, перекладач книги “Подорожі з Геродотом” шведською мовою.

За біографічним досвідом постать Капушинського – історика й журналіста – нагадує закоханого в єгиптологію британського журналіста Леонарда Коттрелля (Leonard Cottrell) – кореспондента Бі-Бі-Сі, автора бестселерів 50–60-х рр. ХХ століття (“Life under the Pharaohs” (1955), “The lost Pharaohs” (1956), “Land of the Pharaohs” (1960), “Egypt” (1965)) та ін.

Обох журналістів – і Коттрелля, і Капушинського – можна назвати ще й орієнталістами. Хоча Капушинський таким себе не вважає: його перший сходознавчий досвід – відрядження до Індії та Китаю – був досить негативний. Країни багатючих цивілізацій і екзотичних мов залишились недоступними для пізнання. Індія – з причини своєї строкатості, багатолікості культур, мов, етносів; Китай часів Великого

корманіча Мао Дзедуна – з причини своєї ідеологічної законсервованості.

Намагання Р. Капушинського опанувати алфавіти гінді й китайський, прочитати книжки відомих європейських сходознавців про ці країни наштовхнули на думку, що сходознавству потрібно присвятити ціле життя – “Бо це будівлі з нескінченним числом покоїв”.

Попри те що Капушинський не є сходознавцем у науковому розумінні цього слова, вражають його живі антропологічні порівняльні студії: “Індус – істота розхристана, китаєць – зібрана й уважна. Натовп індусів невиразний, плинний і млявий, натовп китайців сформований у шеренги, дисциплінований і йде стройовим кроком. Відчувається, що над велелюддям китайців стоїть вождь, вищий авторитет, а над велелюддям індусів здійснюється ареопаг незлічених божеств, які нічого не вимагають. Якщо натовп індусів натикається на щось цікаве, він зупиняється, розглядає й починає дискутувати. У такій самій ситуації натовп китайців ітиме далі, зімкнутий, дисциплінований, з поглядом, прикипілим до визначеної цілі”.

Або далі порівняння типів обличчя індусів та китайців: “Індусове обличчя може вразити нас якоюсь несподіванкою: то на чолі з’явиться червона крапка, то на щоках побачимо кольорові візерунки, то в усміху відкриються темно-бронзові зуби. Таких несподіванок не дасть нам обличчя китайця. Воно гладеньке і має незмінні риси. Здається, ніщо не може збурити його нерухомої поверхні. Це обличчя, яке каже, що приховує щось, чого ми ніколи не дізнаємося”.

Саме Геродот, батько історії, був першим, хто заклав основи порівняльної культурології, антропології, міфології. Геродотова мандрівка до Єгипту привела до висновку: найперші у світі боги були не грецькі, а єгипетські. Він боровся з грецькою пихою своїх сучасників, як європейцям довелося у XIX–XX ст. переборювати власний європоцентризм.

Капушинський, як і Геродот, із запалом і захопленням дитини пізнає сучасні йому світи. Бо ті інші світи, інші культури – то дзеркала, в яких ми бачимо себе, нашу культуру. Завдяки їм ми краще розуміємо свою ідентичність.

Порівняльні сходознавчі студії Капу-

шинського виявляють себе у зіставленні націй і народів, країн і континентів, психології й побуту, філософії й релігії, наприклад християнства й ісламу, конфуціанства й даосизму.

Але Капушинський насамперед журналіст XX ст., оглядач найважливіших подій сучасності. Галерея портретів історичних осіб з “Історії” Геродота і сучасних живих персонажів, яких зустрів Капушинський, переплітаються у єдину реальність – історію людства. Події сучасності – не тло, не “цементуючий розчин” для історичних нарисів Геродота, а живі пульсуючі картини суспільно-політичного життя XX століття з гострими заувагами і коментарями.

Нарис “Пустеля і море” не тільки вражає чудовим описом Алжира – міста, в якому зустрілись і співіснують дві культури – християнська й ісламська, а й роздумами про історичні долі людства на перетині цих двох культур і релігій. “Історія цього співіснування – це історія міста, яке, зрештою, має ще свою передісторію – фінікійську, грецьку, римську. Тому людина, яка весь час рухається то в тіні костела, то мечеті, безнастанно відчуває межу, що пробігає між цими обширами”. Але Алжир – це ще й місто, де схрестилися два великих конфлікти сучасного світу: “Один – між християнством та ісламом (тут він виражається в зіткненні колонізаторської Франції з колонізованим Алжиром), і другий – котрий набрав гостроти відразу по виходу французів та отриманні незалежності, конфлікт у лоні самого ісламу – між його відкритою, діалогічною течією, я сказав би – середземноморською, і тією замкнутою, народженою з почуття непевності та зникнення в сучасному світі течією фундаменталістів. В Алжирі просто кажуть про існування двох відмін ісламу – ісламу пустелі та ісламу моря. Перша – це релігія бойових кочових племен Сахари, друга – віра купців, мандрівних торговців, людей дороги і базару, для яких договір і обмін є умовою самого існування. Допоки існував колоніалізм, обидві ці течії об’єднував спільний ворог, але потім дійшло до зіткнення”. Цей короткий екскурс Р. Капушинського в проблему зіткнення християнства й ісламу і конфлікту всередині самого ісламу на прикладі однієї країни надзвичайно актуальний. На жаль, Капушинський

не згадує праці провідних фахівців з історії ісламу Е. Саїда (“Orientalism”, 1978), Р. Армура (“Islam Christianity and the West”, 2002) чи “дуаєна близькосхідних студій” Б. Люїса (“Islam and the West”, 1993).

Дуже цікавий його опис військового державного перевороту в Алжирі, коли Бен Белла, алжирського лідера, вихованого на французькій культурі, було скинуто Гуарі Бумедьеном, командувачем армії, – надзвичайно типового для східних країнах. “Вся акція була здійснена вночі, далеко від центру міста в ексклюзивному кварталі вілл, званому Гідра, в тій частині, яка зайнята урядом і генералітетом і недоступна для простих перехожих. У самому місті не було чути пострілів ані вибухів, вулицями не їздили танки, не маршували війська. Уранці люди їхали або йшли до праці як завжди, крамарі відчиняли крамниці, торговці – свої ятки... Військовий переворот в Алжирі, – зауважує Р. Капущинський, – був початком цілої серії, цілого лан-

цюга подібних переворотів, які протягом наступної чверті століття відбувалися в десятках молодих постколоніальних держав континенту”.

Майже дослівний опис військового державного перевороту у столиці Пакистану – Ісламабаді було зроблено автором, очевидцем подій, у жовтні 1999 р., коли до влади прийшов генерал Мушарраф Первез.

На жаль, Р. Капущинський вже не зможе дати нам своїх уважних аналітичних описів американсько-іракської війни чи подій буремної “Арабської весни-2011”, яка охопила більшу частину країн Арабського Сходу. (Безперечно він був би в центрі подій, якби йому дозволили здоров’я і доля). Натомість нам надана можливість мандрувати з ним шляхами Геродота і його власними репортерськими стежками, вкотре переконуючись, як непрофесійний схождознавець може бути істинним фахівцем за глибиною свого проникнення у сутність описуваних подій і країн.

Т.Ф. Маленька